Коли часом у нас, навіть між найпоступовішими і найменш упередженими людьми, зайде розмова про соціалізм, про робітницьке питання і т.п., то про се все говориться звичайно тільки з одного становища, зі становища суспільно-економічних теорій. Не скажу, аби знайомість тих теорій серед нашої суспільності була так розповсюднена, як того вимагає ведення якоїсь хоч трохи поважної дискусії, та все-таки події останніх літ розповсюднили хоч деякі уривки тих теорій, деякі формули та терміни. Одні силкуються вияснювати, пропагувати та ширити їх, надіючися важних наслідків із сего лиш одного, що людові маси почують та пізнають їх; інші натомість силкуються збивати їх та спиняти їх ширення легальними або й нелегальними способами, очевидно міркуючи, що саме познайомлення мас із тими теоріями та формулами абстрактної думки може чимось пошкодити суспільному порядкові. І коли ті теорії та формули можуть знаходити у нас завзятих прозелітів та ентузіастів з одного, а пристрасних і не менш завзятих ворогів, із другого боку, то сей факт значить не те, що у нас суспільне питання має грунт або не має грунту, але тільки те, що суспільна думка у нас ще не розвинена і знаходиться ще в дитячім стані сектанства та не дозріла ще до ступеня політичної організації.

Тому не диво, що в західноєвропейськім суспільнім руху цікавив нас досі більше розвій соціалістичних теорій, ніж розвій та історія робітницьких організацій, хоч той другий розвій не менш цікавий від першого і сам собою багато дечого може навчити, а надто дуже часто дає нам ключ до зрозуміння самих теорій, виголошуваних різними провідниками західноєвропейського робітницького руху. Ті теорії майже ніколи не були випливом чистої абстрактної думки, але були здобутком боротьби та проб організації, а та боротьба й ті проби були завсігди випливом відносин, серед яких жиє й розвивається робітницька людність. Організації, творені одиноко на основі а ргіогі прийнятих теорій, незважаючи на хвилевий галас та розголос, завсігди бувають пораненими плодами і розпадаються, коли дійсне життя зі своїми різнорідними практичними потребами загляне їм в очі. Відси неминуча потреба звертати пильну увагу на той практичний бік сучасного розвою суспільної думки.

Недавно вийшла в світ брошура, яку можна вважати цікавим причинком до історії сучасної суспільної боротьби в Німеччині та Австрії, тим цікавішим, що писав його наочний свідок і учасник усіх представлених у ній подій [Socialismus und sociapolitik. Ein Beitrag yur Geschichte der Socialpolitischen Kampfe unsere Zeit, von Heinrich Oberwinder. Berlin: Verlag von Elvin Staude, 1887]. У передмові автор коротко характеризує теперішнє положення Європи, на його думку переходове, яке можна вважати передоднем великих політичних переворотів і основних суспільних реформ. У такій добі треба доконче поперед усього вважати не на розвій суспільних доктрин, але на розвій та сили організацій. Зв’язки, що мають метою саму лише пропаганду доктрин, се секти, і як усякі секти не звертають достаточної уваги на політичні та економічні відносини тих мистевостей, у яких беруться працювати. Теорія, се певне узагальнення, і тому також ті

секти зі своєї природи космополітичні. Навпаки, коли замість пропаганди певних теорій метою зв'язку робиться осягнення певних практичних здобутків, тоді той зв'язок мусить числитися з довколишніми обставинами, мусить стати організацією національною. На думку автора, такий національний характер робітницьких організацій не тільки не шкодить піддержуванню міжнародних зносин, але являється їх доконечною та неминуче потрібною основою.

Перша половина брошури Обервіндера займається історією робітницького руху в Німеччині. Той рух виплив із національних, загальнонімецьких змагань численних товариств гімнастичних, стрілецьких та співацьких, у яких зосереджувалося публічне життя німців у часах тяжкої реакції по невдалих бурях 1884 р. З таких місцевих товариств, до яких горнулася переважно дрібна німецька буржуазія, потворилися з часом ширші зв'язки, які нарешті зіллялися в один загальнонімецький «Nationalverein». Сей зв'язок, одначе, показався нездібним до ведення боротьби з реакцією, тим більше що сам був пронятий її духом, виступаючи проти права загального голосування і відмовляючи робітникам права належати до «національного» зв'язку. Боротьба, викликана тим становищем німецьких лібералів супроти робочої верстви, а також розпочата тими лібералами агітація за ніби реформаторськими проектами Шульце-Деліча, викликала природну реакцію серед демократів і робітників. Героєм тої боротьби робиться могутня постать Фердинанда Лассаля.

В розділі, присвяченім історії агітації Лассаля та заснування «Загального німецького зв'язку робітників» (Allgemeiner deutscher Arbeiterbund), якого задачею було підняти та довести до розв'язку ті питання, до яких рішення не доріс був «Nationalverein», старається Обервіндер представити Лассаля як практичного політика, що числиться з обставинами та потребами хвилі, а проте не спускає з ока загальнішої цілі. Коли Лассаль запозичав свої теорії по части від Маркса, то мав, на думку Обервіндера, ту вищість над Марксом, що поклав підвалини практичного соціалізму, се значить соціалістичної партії, що змагала до здійснення своїх ідеалів дорогою повільних реформ та легальної агітації в ім'я близьких і всім зрозумілих задач, що були немов етапи на тій дорозі. Конечності такої тактики не хотів зрозуміти Маркс при закладанні «Інтернаціоналу», і коли організація Лассаля пізніше була виперта організацією Маркса, то сталося се тільки на шкоду суспільно-політичних змагань німецьких робітників.

Із самої природи практичної агітації випливало також національне становище Лассаля. Він був гарячим прихильником німецької єдності, твердячи, що тільки німці, злучені в одну державу, можуть із усею силою звернутися до розв'язки суспільного питання. В війні за Шлєзвіг-Гольштайн він стояв по стороні Пруссії, вважав прилучення австрійських провінцій до Німеччини неминуче потрібною підвалиною єдності Німеччини, вважав неминучою навіть війну з Францією, якби вона ставала на перешкоді злуці всієї

Німеччини, поборював усякі партикуляризми, чи то південно-, чи північно-німецькі, і хоч противився прилученню Ельзації та Лотарінгії до Німеччини тому, будімто Франція «засимілювала ті краї», то, з другого боку, противився відірванню Великого князівства Познанського від Німеччини — на тій самій основі.

З того виключно національно-німецького, і по своїй організації виразно централістичного напряму, вийшов також робітницький рух у Австрії, про який оповідає друга, найширша й найцікавіша часть брошури Обервіндера (с.63 — 148). Ініціатором і головним керманичем того руху був власне сам Обервіндер, гарячий прихильник поглядів Лассаля. Тому й не диво, що робітницький рух у Австрії з його становища був і повинен був лишитися тільки одним відламом загальнонімецького руху. Слов'янські краї для нього майже не існують, а коли існують і беруть якусь участь у руху, то тільки шкодять йому, вносячи розстрій у сцентралізовану машину організації своїм «анархізмом», себто своїми федералістичними змаганнями. Слов'янський федералізм ненависний Обервіндерові. Він бачить у ньому непримиримого ворога всякої сильної організації та партійної дисципліни і вважає його заодно з пізнішим (німецьким) анархізмом понять і почувань та пропагандою «при помочі вчинків» різних злочинів (по-французьки par les faits) різних Пайкертів і братії.

Очевидно, такі погляди, живцем принесені з-за границі, трудно було прищепити їх, і то тільки в більших промислових центрах, у Відні, Будапешті, Грацу, Празі, де було досить німецьких робітників. Про вплив на селянство, навіть німецьке, а тим менше про вплив на слов'янські народи, німецькі організатори навіть не думали.

Тому й не диво, що рух розвивався якийсь час як екзотична рослина, а не знаходячи в реальних відносинах для себе відповідної поживи, по кількох літах розщепився і виродився в теперішній огидний анархізм та парлефетизм, що оперує злочинами. Щоправда, Обервіндер силкується звалити всю вину тої дегенерації робітницького руху в Відні на противників, на клерикально-феодальну партію, що тепер стоїть при кермі правління в Австрії, але й сам не може заперечити, що керманичі того нового руху всі вийшли з його власної організації і що з першим апостолом анархізму Шаєм (Scheu) лучили його навіть близькі, приятельські зносини. Хоч ніхто й не заперечить поданим через Обервіндера фактам підкупування та деморалізації робітницьких агітаторів через фракції феодально-клерикальні, то все-таки треба сказати, що половина вини паде таки на саму агітацію та організацію Обервіндера, що не вміла або не хотіла поставити робітницький рух у Австрії відразу на австрійськім, отже, міжнароднім і в консеквенції федералістичнім грунті, не вміла приспособити той рух до терену, то зн. до справжніх потреб та до рівня розуміння всієї робочої людності, не вміла й не пробувала навіть втягти до руху найбільшу масу, сільську, рільничу людність, зовсім не таку темну, неподвижну та недоступну для поступової агітації, як се уявляв собі Обервіндер, та за те далеко менше від промислових робітників доступну для теорій абстрактних, що не

випливають просто з її загально відчуваних потреб.

Історію тої агітації можна переповісти досить коротко. Її початком можна вважати грудень 1867 р., коли на основі свіжопризнаних прав конституційних, а особливо на основі нового закону про товариства, приступлено до зав'язування товариств робітницьких.

Між іншими, зав'язалося в тім часі в Відні товариство для образовання робітників (Arbeiterbildungsverein), якого дійсними керманичами були ганноверський столяр Гартунг і Обервіндер. Не можучи по приписам статуту займатися політичною агітацією, товариство з початком р. 1868 розпочало живу агітацію за заснованням робітницької партії на соціально-демократичній основі. Скликувано збори, друковано та роздавано відозви та агітаційні брошури, ухвалювано резолюції. Зміст тих резолюцій, у яких висловлювано найближчу мету робітницької агітації, був зовсім не соціалістичний, а радше загальноліберальний: загальне голосування, свобода зборів, товариств і зв'язків, усунення обмежень, що в'язали свободу преси, особливо кавції та газетного стемпля, свобода кольпортажі і т.і. Без сумніву, ті загальноліберальні здобутки треба вважати неминучою основою, на якій тільки може розвинутися широка й тривка організація. Але чи вони могли загріти масу людності, яка переважно навіть не відчувала потреби всіх тих свобід і в разі їх надання не вміла би з них користати, до витривалої та солідарної політичної боротьби, — се було питання, над яким агітатори не застановлялися ближче. Навпаки, вони вперто держалися погляду Лассаля, що де буржуазія бореться ще за права свободи, там робітники повинні допомагати їй у тій боротьбі, незважаючи на суперечність економічних і суспільних інтересів. На лихо сей погляд, що не зовсім оправдав себе в Німеччині, сказався ще непрактичнішим у Австрії, де буржуазія, переважно німецька, боролася не за загальні права свободи, але за привілеї виключного визискування всіх ненімецьких народностей, а для того й робітники, допомагаючи їй у тій боротьбі, ставали всупереч зі своїми власними інтересами та ідеалами і самі підкопували ґрунт під собою.

Два роки по заснуванню Arbeiterbildungsvereina, д. 13 грудня 1869, устроїли робітники велику маніфестацію в Відні, на яку зібралося від 30 до 40 тисяч людей. Сей збір перейшов по вулицях Відня, уставився в величезний квадрат на Paradeplatz-у і вислав депутацію до президента міністрів гр. Таффе, що мала предложити йому домагання робітників. Ся маніфестація здобула новелю до закону про товариства з д. 14 грудня, але разом із тим стягла на робітницьких проводирів великий процес за державну зраду. Гартунг утік перед арештованням, але всіх членів депутації, а пізніше також головних провідників Шая, Пабста, Моста та Обервіндера, як керманичів руху ув'язнено.

Всі чотири були признані винуватими в зраді держави; перші три були засуджені на тяжку в'язницю по 5 літ, яку найвищий трибунал знизив їм на 3, а Обервіндера засуджено на 6 літ. Так само всі робітницькі товариства розв'язала поліція. Се викликало грізні розрухи між робітниками і поліційний наказ незабаром уневажнено.

Д[ня] 9 лютого 1871 уласкавлено й випущено на волю всіх провідників, засуджених за зраду держави, але від того часу почався зразу повільний, а дедалі щораз швидший упадок Обервіндерової організації. Вона видавала спочатку два рази на місяць часопис «Die Volksstime», що мав до 3000 пренумерантів. У початках р. 1873 організація купила друкарню і перемінила часопис на тижневник «Volkswille». Сей тижневик, старанно видаваний, здобув собі швидко коло 6000 відбирачів, але грошові відносини його були неособливі. В нутрі організації почалася реакція проти надмірного централізму, або, як говорив Шай, «диктатури» Обервіндера. Пренумерата перестала напливати, бо організація тратила час і сили на внутрішніх роздорах. Для оживлення руху постановлено видавати щоденний часопис. На ту ціль позичив Обервіндер від Етьєна, редактора «Neue freie Presse», 10 000 з.р., але наглий біржевий крах із д. 9 мая 1873 пожер ті гроші і разом з ними друкарню та робітницький щоденник.

Наслідком внутрішнього роздору в робітницькій організації у Відні було те, що Шай у р. 1872 заложив «Радикальну партію робітницьку», яка, ввійшовши в зв'язок із німецькими соціал-демократами та їх центральним органом «Der Volksstaat», на чолі якого стояли Маркс і Енгельс, виперла незабаром Обервіндерову організацію та його часопис «Die Volksstimme» зі всіх становищ. Члени тої організації, не можучи вдержатися самі, якийсь час тулилися при «Загально-австрійськім робітницькім зв'язку», потім зав'язали своє товариство «Правда» (Die Wahrheit), що якийсь час видавало часопис під тою самою назвою. Але часопис продержався недовго, хоч товариство держалося ще кілька літ.

«Радикальная партія робітницька», відлучившися від організації Обервіндера, почала видавати свій часопис «Die Gleichheit», що з двонедільника швидко перемінився на тижневик і виходив аж до р. 1881, коли по перших убійствах та грабівництвах, доконаних членами «радикальної» партії, заведено в Відні стан облоги, заборонено всі соціалістичні видавництва, розв'язано велику часть товариств і майже зовсім унеможливлено агітацію. На тім кінчиться історія робітницького руху в Австрії в брошурі Обервіндера. Свій реферат із неї в р. 1886 я закінчив отсими словами:

«Не сумніваюся, що здоровий розум робочої людності віднесе побіду над беззаконностями «загадкових натур» (натяк на анархістичні злочини, які явилися та повторялися в Відні досить часто в часі описаної вище урядової реакції) і що фабричні

робітники австрійські, позбувшися пангерманських фантазій, догадаються шукати в самій Австрії грунту для практичной діяльності і звернуть очі на своїх природних і одиноко можливих союзників — мужиків і робітників сільських. Тільки такий зв'язок, опертий на спільних інтересах усіх робочих верстов, але не зв'язок із німецькою централістичною буржуазією, може довести до вистворення сильної та тривкої партії людової».

Історичний розвій робочої верстви в західній Австрії від того часу пішов зовсім іншою дорогою, бо в Відні та інших центрах австрійських країв витворилася сильна соціал-демократична організація, що піддержує дуже близькі зносини з соціальною демократією Німеччини і виробила собі програму, основану на доктринах Маркса та Енгельса, в якій, незважаючи на її мниму свободолюбність, у основі лежить ідея деспотизму та поневолення не тільки тіл, але ще більше душ і думок людських. Зріст тої організації в Австрії я вважаю великим нещастям для сеї монархії та для всіх її народів, яких члени пристають до неї.

Друковано в часописі «Przeglad spoleczny», 1886, tom 2, c. 402—406. Переклад писано 21 і 22 червня 1913.

Вперше опубліковано в виданні «Przeglad spoleczny» (т. 2, № 2, с. 402 — 406). Подається за публікацією в книзі «В наймах у сусідів» (1914, с. 30 — 37).